

УКРАЇНОЗНАВЧА СПАДЩИНА АРХЕОГРАФІЧНИХ КОМІСІЙ (II ПОЛОВИНА XIX – ПОЧ. XX СТ.)

О. СКЛЯРОВА,
м. н. співр. відділу теорії,
історії та методології НДІУ

Одним з визначальних напрямків вивчення історії українознавства є дослідження його джерельних та історіографічних засад. Такі дослідження, крім іншого, дозволяють суттєво поглибити наші уявлення не тільки про історію зародження та етапи становлення українознавства, а й зрозуміти закономірності та шляхи перетворення його із знань в цілісну науку. “Українознавство, як наукова система знань про Україну й українство не може прогресувати без аналізу тенденцій свого власного розвитку, без підведення підсумків наукових здобутків на тому чи іншому історіографічному етапі, без виявлення провідних тенденцій збагачення знань, встановлення повноти й достовірності дослідження вузлових проблем” [1, 51].

Дослідження діяльності археографічних та вчених губернських архівних комісій дає можливість більш предметно вивчити процеси формування джерельної бази українознавства, з’ясувати роль цих установ у них, науковому обґрунтуванні особливостей культурно-історичних процесів як документальної основи українознавчих праць, активізації досліджень в різних галузях знань, національно-духовному та державно-політичному відродженні українського народу, ролі наукової інтелігенції у визначенні напрямків, характеру їх роботи та ін.

В Україні у другій половині XIX-поч.XX ст. діяли Київська археографічна комісія (“Временная комиссия для разбора древних актов при Киевском, Волынском, Подольском генерал-губернаторе”, 1843-1917 рр.), Археографічна комісія Наукового товариства ім. Тараса Шевченка (далі Археографічна комісія НТШ) у Львові (з 1895 р.) та губернські вчені архівні комісії

(далі ГВАК): Таврійська у Сімферополі (1887-1923 рр.), Чернігівська (1896-1919 рр.), Херсонська (1898-1910 рр.), Полтавська (1903-1919 рр.), Катеринославська (1903-1916 рр.), Київська (1914-1916 рр.), Харківська (1915-1916 рр.), Подільський та Волинський відділи Київської ГВАК (1915-1916 рр.). У 1913 р. в Українському науковому товаристві також було створено археографічну комісію, що зосередила свою увагу на підготовці до друку джерел з історії Лівобережної України, суспільно-політичного і культурного руху в Україні в XIX ст. На жаль, мало що з наміченого вдалося здійснити. Потрібно відмітити, що Київська археографічна комісія була створена ще 1843 р. і залишалась довгий час єдиним центром, що виконував такі функції. У 1884 р. російський уряд прийняв рішення про створення губернських вчених архівних комісій з метою впорядкування архівної справи на місцях. Організація Київської археографічної комісії та ГВАК була закономірним процесом, зумовленим розвитком науки та формуванням системи збереження документальної інформації в Росії. Ці офіційні заклади мали бути опорою царизму в доведенні історичних прав на українські землі. Д.Дорошенко, оцінюючи їх діяльність, зазначив: “На щастя, серед українців-учених знайшлися люди, котрі зуміли використати офіційні російські установи, в яких вони брали участь, для видання українського наукового матеріалу, без чого самі наукові досліді були б майже неможливі” [5, 29].

Українські науковці зробили значний внесок в організацію діяльності досліджуваних установ, в українознавче спрямування їх роботи. Не маючи власних наукових інституцій змушені були використовувати офіційні російські наукові та навчальні заклади, товариства, видавництва. Пригадаємо Осипа Бодяньського і Миколу Костомарова, що видали цілий ряд українських матеріалів, “Південно-Західний відділ

російського географічного товариства”, П. Чубинського під керівництвом якого були опубліковані “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край” (В 7 тт.; 1874-1875). Відомий український вчений Д. Багалій пізніше так охарактеризував цю роботу: “Із школи мого високошанованого учителя проф. В. Антоновича я виніс переконання про необхідність опрацювання російської історії за областями... З цією ідеєю в моїх працях пов’язана інша ідея. Я вважав своїм обов’язком зробити щось для самосвідомості того народу, з якого я вийшов. І ось обласна історія України стала головним предметом моїх занять” [4; С. 281]. Таким чином заперечується думка офіційної російської науки, що в XIX ст. українці (чий, як вони вважали, культурний рівень був на цей час нижчим) повністю прислужилися розвитку російської науки і культури. “Росія стала символом прогресу і вищої культури, а Україна, позбавлена вищої культурної верхівки, стала синонімом мужицької нації, культурної відсталості і провінціалізму” [2, 157]. Аналіз стану освіти в Україні свідчив, наприклад, так: “Початкова школа на Україні була зведена майже нанівець... Наприклад, в ряді місць на Чернігівщині в 1768 р. одна школа припадала на 746 чол. населення, а в 1876 р. – на 6730. За переписом 1897 р. на Україні на 100 душ населення було тільки тринадцятеро грамотних...”. Такі дані приводяться у “Нарисі історії України”, виданому Академією наук УРСР 1942 р., що вказує на “благодійний вплив” Росії, тому вилученому і забороненому [2, 159].

Боротьба царського уряду з українським рухом, заборона українського друкованого слова, знищення української преси та видавничої справи змушує українську інтелігенцію в кінці XIX ст. перенести свою діяльність до Австро-Угорщини, де умови були значно ліберальнішими. “Галичина стає притулком українства у XIX ст. і тут могло сховатися бідолашне українське письменство од тиску російського централізму” [6, 129]. За таких умов у Львові було засновано Наукове товариство ім. Т. Шевченка (1873 р.) спершу як літературно-наукове, яке з переїздом до Львова М. Грушевського значно поживляє свою діяльність. М. Грушевський спрямував його “на точно визначену ціль – створити з НТШ справжню українську академію наук і впровадити українознавство на міжнародний форум наукового життя і тим самим доказати повну незалежність українського історичного процесу, української культури”. [7, 13]. Товариство згуртовує наукові сили як Галицької, так і Наддніпрянської України. Потрібно зазначити, що М. Грушевський звернув окрему увагу на організацію збирання і видання історичних джерел, усвідомлюючи важливість збереження та систематизації документального матеріалу. Вже на перших засіданнях історично-філософської секції, яку він спершу очолював, подав записку про видання історичних джерел – люстрацій, літописів тощо. Пізніше, у 1895 р. М. Грушевський зробив доповідь про джерела до історії України в московських і варшавських архівах. За його ініціативою на спільному засіданні історично-філософської і філологічної секції 15 січня 1896 р. було утворено окрему Археографічну комісію, обов’язком якої був збір і видання історичних джерел і літературних пам’яток. Взагалі Археографічна комісія НТШ була заснована під головуванням М. Грушевського у 1895 р. Вище-

названа дата є датою формального її заснування. Головою комісії став М. Грушевський, заступником голови І. Франко, секретарем – К. Студинський. Крім того членами комісії на час заснування були О. Борковський, О. Колесса, В. Коцюбинський, К. Левицький. Порівнюючи становище науковців М. Грушевський писав: “На Україні-Руси австрійській товариство наше не находило опертя в народній вищій школі, що в нормальних обставинах мала би становити таке опертя, тутешня суспільність, позбавлена властиво всяких засобів і способів пригтовлятися до наукової роботи і їй віддаватися, наукова робота на своєріднім ґрунті стає актом патріотизму, певного пожертвування. В Російській Україні наукова робота на рідній мові проскибована цілком, стає ще більше актом цивільної відваги” [7, 12-13]. Видання НТШ в Росії були абсолютною забороненою скрізь, крім університетських бібліотек.

Наукове товариство ім. Т. Шевченка отримувало дотації від австрійського уряду з крайових і центральних державних фондів. Ці державні дотації хоча і збільшувались (1889 р. – 16 тис. кор., 1911 р. – 40 тис. кор.), та все ж були значно меншими від дотацій на інші наукові установи й покривали лише третину витрат. Вирішення цієї проблеми було у відкритті друкарні та книгарень товариства (у Львові, Києві, Харкові, Катеринославі). Губернські вчені архівні комісії фінансувались місцевим губернатором та офіційно підпорядковувались Академії наук та міністерству внутрішніх справ Росії. Якщо дохідна частина складала у середньому 500-1500 руб. на рік, то видавничі витрати 300-800 руб. Тому деякі ГВАК змушені були видавати свої матеріали один раз на кілька років накладом 200-500 примірників, що значно уповільнювало видавничий процес і зменшувало його обсяг. За браком коштів, більшість членів археографічних комісій в Росії проводила роботу на громадських засадах. Не маючи підтримки держави, ці науковці-аматори власними зусиллями організували роботу комісій, надаючи їй українського спрямування, розуміючи, що джерельна спадщина – “це коріння, першооснова духовності народу, його історичної пам’яті і національного відродження” [8, 13]. Документи, які століттями накопичувались в Україні, були тим скарбом, що еднав кожне наступне покоління з попереднім, тим джерелом, що безумовно мало сприяти пробудженню історичної пам’яті народу, гордості за свою славетну історію, зростанню національної свідомості. Царизм докладав зусиль, щоб стерти в народі пам’ять про славні героїчні сторінки минулого, знищити почуття власної окремішності. Ще за Петра I до Москви та Петербурга було вивезено документи архіву Запорізької Січі, документи зі старовинних українських архівів Київської та ін. міських дум, книгозбірні Софійського собору та ін. У XIX ст. через низький професійний рівень було знищено чимало історичних пам’яток. Розпродувались, гинули від неправильно зберігання, пожеж, знищувались та продавались архівні збірки монастирів, земств, казенних палат, документи гетьманської канцелярії, генерального Малоросійського суду тощо. Було передано до Петербурга більшу частину матеріалів “Генеральної описи Малоросії 1767 г.”, згоріли документи Полтавської Казенної Палати, продані матеріали волосних правлень Миргородського повіту Полтавської губернії та ін. [9, 107]. Боротьба царського уряду з “ук-

раїнським сепаратизмом” продовжувалась і в ХІХ ст., тільки в інших формах і іншими методами, навіть заочною забороною українського руху.

Почесними та дійсними членами комісій в різний час були визначні українські науковці, громадські діячі: *Київської археографічної комісії* – М.Максимович, М.Іванишев, В.Домбровський, П.Куліш, Т.Шевченко, В.Антонович, М.Гулак, М.Рігельман, М.Костомаров та ін.; *Катеринославської ГВАК* – А.Синявський, Д.Багалій, М.Довнар-Запольський, М.Сумцов, Д.Дорошенко, Я.Новицький, В.Пічета та ін.; *Таврійської ГВАК* – Арс.Маркевич, Д.Багалій, В.Іконніков та ін.; *Чернігівської ГВАК* – П.Добровольський, М.Коцюбинський, В.Модзалевський, А.Верзилов; *Полтавської ГВАК* – М.Василенко, А.Падалка, І.Павловський, В.Щепотьев, *Археографічної комісії НТШ* – М.Грушевський (голова), І.Франко, К.Студинський, О.Борковський, О.Колесса, С.Томашівський, М.Кордуба, О.Терлецький, С.Рудницький та ін. ГВАК, що не ввійшли до даного переліку, і так і не розпочали видавничої діяльності. Щодо територіальних меж діяльності, то вона охоплювала практично всю територію сучасної України. ГВАК використовували здебільшого місцевий матеріал (монастирські, губернські архіви тощо). В архівах південних губерній зберігалися справи з кінця ХУІІІ ст.; в Полтавській, Чернігівській – переважно ХІХ ст. у монастирських архівах, архівах повітових органів влади, приватних зібраннях документів (дворянських родинних архівах) число яких з ІІ половини ХІХ ст. швидко скорочувалося, маєтки розпродувалися. Приватні зібрання дворянських родин, що вели своє коріння від козацької старшини, зберігали зібрання власницьких актів, господарчих книг, духовних заповітів, особисте листування, щоденники тощо. О.Я.Єфіменко подарувала Полтавській ГВАК рукописи копій та оригіналів судових справ Генерального Малоросійського суду І-ї половини ХУІІІ ст. Археографічна комісія НТШ та Київська археографічна комісія використовували і закордонні архіви (Варшава, Петербурга, Москви, Риму тощо).

Основними напрямками діяльності ГВАК та Київської археографічної комісії були: архівний (відбір документів для зберігання, створення архівів), археографічний (пошук, виявлення, збір історичних джерел, відбір для публікації, підготовка до видання), археологічний (розкопки, вивчення старожитностей). Хоча функції ГВАК були значно вужчими. Діяльність комісій вийшла за межі статутної – музейне будівництво, популяризація знань (лекційні курси, вечори пам'яті визначних діячів, подій, участь у археологічних з'їздах, підготовка доповідей, наукових розвідок). В НТШ Археографічна комісія була лише підрозділом по збору і виданню матеріалів і виконувала свої функції згідно з поставленим завданням, тому оцінка місця і ролі установи в науковому і громадському житті, національному відродженні українства є доречною в контексті діяльності всієї інституції. Видавнича діяльність була розпочата не в усіх перелічених комісіях. З ГВАК тільки Катеринославська, Полтавська, Таврійська та Чернігівська мали друковані органи. Інші так і не розпочали видавничої діяльності через брак коштів. Форми видань комісій дещо відрізнялись. Друкованими органами ГВАК були: “Літописи” – Катеринославської (було видано 10 випусків); “Труди” – Полтавської (15 випусків) та Чернігівської (10

випусків та 1 окреме видання); “Известия” – Таврійської (57 випусків та 2 окремих видання). Київською Археографічною комісією (“Архив Юго-Западной России” в 8 чч. 35 тт., (1859-1914рр.)) та Археографічною комісією НТШ (“Жерела до історії України-Руси” в 22 тт.(1895-1924рр.), “Пам'ятки українсько-руської мови і літератури” (1895-1930), “Українсько-руський архів” в 15 тт. (1906-1925рр.)) документальні матеріали видавались у серійних продовжуваних виданнях. Ці видання зазвичай супроводжувалися ґрунтовними передмовами. Видавались також і тематичні збірки “Жизнь князя А.Курбского в Литве и на Волыни” 1849р., “Сборник материалов для истории топографии Киева и его окрестностей” 1874р., що були видані Київською археографічною комісією, “Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины ХУІІІ века”, виданий Полтавською ГВАК. Комісії видавали також хроніки, протоколи засідань, звіти за певний період діяльності (як от: Синявський А.С. Первое десятилетие существования Екатеринославской ученой архивной комиссии //ЛЕУАК. – Катеринослав, 1915.– вип.10.), що є цінними джерелами з історії діяльності установ та окремих науковців.

З метою дослідження видавничої діяльності установ, систематизації видань комісії та класифікації джерельних пам'яток можливе структурування видань за хронологічними періодами, до яких вони належать (що дасть змогу виділити ті періоди історичного буття українського етносу, які були об'єктом наукового зацікавлення вчених), територіальним представленням, проблемно-тематичним принципом. Тематика публікацій документів свідчить про те, що основна увага науковців приділялась вивченню національно-історичного досвіду періоду українського державотворення. Найбільше їх приваблювала козацька Україна ХУІ-ХУІІІ ст. з її героїчною боротьбою за незалежність і свободу, драматизмом історичної долі. Дослідженням історії Запоріжжя займалися члени Катеринославської ГВАК: В.Біднов, Д.Яворницький, Я.Новицький, П.Добровольський. Вони опублікували документи з історії козацько-старшинського місцевого управління, фінансової системи Гетьманщини, колонізації запорізьких земель, їх адміністративного устрою та культурного розвитку. На особливу увагу заслуговує видання документів Січового архіву 1770-1774 рр. Я.П.Новицьким (“Материалы для истории запорожских казаков”). Завдяки ініціативі Я.Новицького були опубліковані цінні документи з архіву коша Запорізької Січі, оригінали яких пізніше втрачені, (“Из Запорожского Сечевого архива за 1770-1771 гг. //ЛЕУАК, т.5), що включали скарги запорожців на утиски, листування з питань внутрішнього військового устрою на Запоріжжі, реєстр запорожців Самарської й Кодацької паланок, які тікали в Олександрівську фортецю 1771 р. тощо. В.Бідновим опубліковано комплекс документів під назвою “К истории запорожских старшин и казаков” (ЛЕУАК, 1915, вип. 10), до якого увійшли документи, що стосувалися січового архімандрита В.Сокальського, священника Миколаївської Новокодацької церкви Ф.Фомича, полкових осавулів Лазаря Глоби, ітиторів Нікопольської Покровської церкви Якова та Іванів Шиянів. Наводиться цікавий факт, що після скасування Запорізької Січі брати Шияни перенесли в Нікопольську

Покровську церкву створену в Січі ікону Покрови з портретом останнього кошового Петра Калнишевського. Оpubліковані статті Д.Яворницького про Петра Конашевича-Сагайдачного ("Гетман Петр Конашевич-Сагайдачный" – ЛЕУАК, вип.9, 1913 р.), В.Біднова про Калнишевського ("Последний кошевой Запорожья Петр Иванович Калнышевский" (ЛЕУАК, вип. 1, 1904 р.), В.Модзалевського ("Роман Ракушка, один из деятелей Руины"), в яких аналізується роль гетьманів в долі України, досвід адміністративного та господарського управління. Історії козацтва приділяли значну увагу члени цих комісій, під опікою котрих були території колишньої Гетьманщини. Кілька томів "Архива Юго-Западной России" також публікували актовий матеріал до цього періоду ("Акты о казаках (1500-1648рр.)" ч.3, т.1-2./Изд.В.Антонович,1863-1868; Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого" ч.3,т.4,1914). Потрібно відмітити роль визначного українського вченого В.Антоновича в діяльності Київської археографічної комісії, що був редактором видань комісії в 1863-1882 рр. (1859-1863рр. – В.Іванишев, 1882-1916 рр. – М.Владимирський-Буданов, 1916-1921 рр.– Ясинський М.). З 35 томів "АЮЗР" В.Антоновичем було підготовлено 9 томів, М.Іванишевим – 2, Владимирським-Будановим – 5. Тільки документи підготовлені В.Антоновичем склали 4000 сторінок, 2200 документів. Ним було підготовлено вступні статті до цих томів "О происхождении казачества" (1863р.), "Последние времена казачества на правом берегу Днепра по актам 1679-1716 гг.", "О гайдамачестве" (1876 р.), "О мнимом крестьянском восстании на Волини 1789 г." (1902). У вступі до "Актов о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442-1460 рр)", що містять дані про українську шляхту, він доводить, що польська "магнатерія" XVI-XVII ст. була українською за походженням і на середину XVII ст. покатоличеною. На думку дослідників його праць В.Антоновичу належить наукове "відвоювання" Правобережної України від Польщі ("Акты о заселении Юго-Западной России (1386-17 ст.)" т.1-3, 1886-1905). В.Антонович вважав міський магдебургський устрій ментально чужим українцям ("Акты о городах в Юго-Западной России 1870 р."). Досліджуючи самоврядування українських міст XVI-XVIII ст. сучасні дослідники відмічають, що магдебурзьке право українських міст зазнало, особливо на Наддніпрянщині, значного впливу українських традицій, злиття і переплетення українського звичаєвого права з видозміненими і пристосованими до місцевих умов елементами іншого права, в тому числі німецького. В передмові до виданих ним томів "АЮЗР" та інших працях ("Киев в 14-16 ст."(1362-1569рр.)//Київська старовина,1882. кн.1; "Лекції про козацькі часи на Україні"(Київ,1991) та ін. В.Антонович висловлює історіософські міркування про історію українського народу, самобутність та безперевність історичних процесів на українських землях.

Для дослідження періоду козащини НТШ була підготовлена програма, що мала за мету комплексне опрацювання джерел із залученням і зарубіжних архівних збірок. На засіданні комісії 1 листопада 1905 р. М.Грушевський подав записку в справі видань корпусу матеріалів до історії цього періоду. Публікації мали охопити період від останньої чверті XVI ст. до середини XVIII ст. і об'єднати матеріал як до політич-

ної, економічної історії, так і дипломатичних зносин, міжнародної політики гетьманської держави, що було важливим для дослідження місця України у європейській політиці, міжнародній спільноті. Для цього було намічено використати всі важливі архіви, а саме: бібліотеки Чарторийських, ун-ту і Академії у Кракові, Красінських і Генерального штабу у Варшаві, публічної бібліотеки й архівів Сенату і Генерального штабу в Петербурзі, Рум'янцевського музею в Москві тощо. Згідно з цим планом комісія направила для роботи в архівах своїх співробітників: І.Крип'якевича – для дослідження періоду козащини до 1640 р. до Кракова, Варшави, Москви; С.Томашівського (епохи Хмельниччини) – Львова, Відня, Рима; В.Герасимчука (періоду з 1657 по 1665 рр.) – Кракова, Варшави та Петербурга; В.Липинського (періоду з 1676 по 1709 рр. та історію шляхти за Хмельниччини) – Кракова; І.Джиджору (періоду 1720-1740 рр.) – Харкова і Москви; Ф.Колессу (період до часів гетьмана П.Орлика) – Стокгольма [10]. На жаль, ця програма не була повністю здійснена. Було опубліковано в "Жерелах до історії України-Русі" два томи "Матеріали до історії козащини. т.5: Акти до Хмельниччини (1648-1657)" (вид. М.Кордуба); "Ватиканські матеріали до історії України. т.1: Донесення римських нунціїв про Україну 1648-1657 рр.", що вийшли лише 1924 р.; "Дневник Якова Марковича 1735-1740" т.22,1913. Київська археографічна комісія видала 4 томи козацьких літописів: "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII ст., сост. С.Величком" 1848-51 рр., "Летопись Самовидца по новооткрытым спискам" 1878 р., "Летопись гадяцкого полковника Г.Грабянки" 1853 р., "Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси" 1888 р.

Історії українських міст як центрів культурного, духовного, адміністративного, економічного та церковного життя присвячені добірки документів Чернігівської ГВАК, підготовлені В.Модзалевським "Отрывки из Стародубовской местной книги за 1664-1673 рр.", "Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в.", Катеринославської ГВАК – "Описание городов Азовской губернии", підготовлені Я.Новицьким тощо. Збірки народних пісень, дум, переказів, оповідань опубліковані в виданнях комісій, друкувались українською мовою. В них розкривалось багатство всього спектру традиційної української культури, ментальність, національна вдача українців. Я.П.Новицький, якого М.Грушевський називав "Нестором української етнографії" записав сотні пісень, легенд, спогадів, легендарні перекази про походження назв річок, скель, урочищ, історичних героїв, славетних запорожців, оспіваних у народній поезії. Він підготував збірки "Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине", "Народная память о Запорожье: предания и рассказы собр. в Екатеринославщине 1875-1905 гг.", "Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине", "Духовный мир в представлении малорусского народа", П.А.Гнедич – "Материалы по народной словесности Полтавской губернии". Науковці займалися вивченням пам'яток матеріальної культури українців. А.С.Синявський підготував розвідку "Малороссийский церковный стиль" та Г.Коваленко – "Некоторые черты украинского стиля в связи с вопросом о происхождении ук-

раинской хаты". В ньому автор намагається з'ясувати генезу розвитку українського народного житла. Криту соломою українську хату-мазанку автор розглядає як удосконалений варіант трипільських глинобитних жител і порівнює з житлом росіян та поляків. Чернігівською комісією у 1902 р. розроблена "Программа для собирания сведений археологических, исторических и этнографических Черниговской губернии". Вона мала підрозділи: старожитності юридичні, сімейний побут, майнові відносини, карне право; народна словесність; повір'я та марновірства; житло та двір; одяг, їжа; народна музика та ін. Археологічною комісією НТШ було опубліковано матеріали до історії української пісні і вірша: тексти і замітки (8 част. 1913-1925 рр.) у серії "Українсько-руський архів". В цій серії друкувалися архівні матеріали до історії Галичини й української літератури і мови. В ній читачі могли ознайомитись із суспільно-політичним та економічним життям Галичини за останні 3 століття, творами середньовічного письменства, прослідити зародження і розвиток української літератури. В 1-4 та 6 томах І.Франко надрукував "Апокрифи і легенди з українських рукописів", тобто неканонічні твори, зібрані автором в стародавніх українських літописах. У 5 томі К.Студинський опублікував "Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI-XVII ст., до яких ввійшли історико-політичні памфлети, послання, диспути, науково-теологічні трактати, відкриті листи, збірки документальних матеріалів та ін. твори літературно-догматичного характеру. Ці твори були відповіддю на спроби духовенства обґрунтувати законність королівської влади в Польщі та її панування над українцями. В 7 томі опубліковані "Вірші ієромонаха Климентія Зіновієва сина" з ґрунтовною передмовою В.Перетца. В майбутньому було заплановано видати твори Сковороди, архівні джерела про життя Петра Дорошенка у Вятці тощо. Але цим планам на перешкоді стала Перша світова війна. Ця серія містила джерельний матеріал, що показував багатство культурного, духовного життя українського народу. В серії "Пам'ятки українсько-руської мови та літератури" (у 8 ч. 1896-1930) до 1917р. вийшло 7 томів. Були зібрані легенди, вірші, апокрифи, пам'ятки полемічного письменства, що є зразками усної народної творчості, українського письменства, філософського вчення. Вони відображали світогляд народу, духовні цінності українства, розвиток філософської думки. На сторінках видань друкувався фактологічний матеріал, що стосувався духовної та матеріальної культури українців. У шлюбних угодах, заповітах, майнових розподілах описуються різноманітні побутові речі, одяг, посуд, будівлі, реманент. У повідомленні П.Тиханова "Бытовой памятник" подається розпис посагу нареченої (віновий реєстр) 1768 р., де перераховуються окремі побутові речі: одяг, прикраси тощо. П.Малама в замітці "К истории села Малые Крынки" цитує заповіт В.П.Кулябки, в якому перелічені речі старшинського побуту XVIII ст. У повідомленні П.Короленка "Войсковые фабрики и заводы Черноморского казачьего войска" містяться дані не тільки економічного характеру, а й свідчення про побут вихідців з України. У 8 томі "Українсько-руського" архіву І.Франко подав документи, які стосуються заборони кирилиці і введення латинського шрифту в навчальних закладах Галичини та боротьбу, яка роз-

горнулася навколо цього рішення уряду. Цій же тематиці присвячена добірка "Матеріали до історії галицького-руського шкільництва у XVIII-XIX ст.", складена зі збірок І.Свенціцького, С.Томашівського, І.Кревецького. Цей матеріал є цінним джерелом народного досвіду: звичаїв, традицій, способу господарювання, що передавалися з покоління в покоління, вірувань, характеру народу. В них збережена пам'ять про історичні події, державотворчі устремління народу, народних героїв, князів, гетьманів – носіїв державницької думки.

Однією з форм роботи ГВАК була підготовка доповідей, наукових розвідок, для чого використовувався документальний матеріал, зібраний дослідниками. Тільки членами Полтавської ГВАК було підготовлено 109 доповідей, наприклад доповідь В.Василенко "Про межування в Полтавській губернії 1859-1886рр.", Ф.Павловський "Приходські школи в Старій Малоросії і причини їх знищення", "Історія Кирило-Мефодієвського товариства", "Про переселення козаків у минулому столітті" тощо. Таким чином комісії відіграли і роль громадських осередків, діяльність яких сприяла популяризації та пропаганді знань про український народ, його історію, роблячи свій внесок у відродження історичної пам'яті народу, сприяючи розвитку процесів національно-державного відродження.

У XVIII-XIX ст., коли Україна зображалася лише як питома і невіддільна частина світу російського, польського чи австрійського, українська інтелігенція висунула ряд визначних діячів науки, що зробили великий внесок у різні сфери знань, особливо в галузі історії, мови, етнографії, фольклору тощо. Представниками різних наук обґрунтовується окремішність українського народу, його своєрідність, державотворчі устремління. Джерельний матеріал, що був зібраний і виданий науковими товариствами, археологічними комісіями, науковцями-аматорами став науковим підґрунтям для з'ясування української самобутності, особливостей характеру, мови, антропологічних рис тощо. Діяльність української інтелігенції є прикладом самопожертви в ім'я добробуту свого народу, а не піднесенням власного імені. Сучасними науковцями видання документів, матеріалів можуть використовуватись як для дослідження наукових проблем, так і для підготовки та видання збірників, хрестоматій, підручників тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я.С. Історіографічні джерела з українознавства I пол. XX ст. // Україна, українці, українознавство у XX ст. в джерелах і документах: Зб. наук. праць. – Ч. 1. – К: НВЦ "Наша культура і наука", 1999. – Ч. 1.
2. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – Нью-Йорк.; Париж. – Торонто, 1987. – 552 с.
3. Грабовська І. Національна освіта в контексті сучасності: філософсько-світоглядний аналіз // Крисаченко В. Україна: крок у XXI ст. – К., 2002. – С. 134-139.
4. Ткаченко І. Історично-літературні студії акад. Д.І.Багалія // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. – ДВУ, 1927. – Ч. 6. – С. 281-286.
5. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – поч. XX ст. та її досягнення // Українська культура / Лекції за ред. Д. Антоновича, К. – 1993.

6. Єфремов С. Історія українського письменства. – Б.м. – 1919. – Т.2.

7. Винар Л. Михайло Грушевський і наукове товариство ім. Тараса Шевченка (1892-1930). – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 112 с.

8. Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип.1. – Т.4.

9. Войцехівська І., Семергей О. Губернські вчені архівні комісії в Україні к. XIX – поч. XX ст. // КС. – 1995. – № 6. – С.105-109.

10. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М.Грушевського у 1894-1913 рр. // Жерела до історії України-Руси. – Т.4 – 1898. – 411 с.; Т5. – 1901. – 354 с.; Т.6. – 1913. – 244 с.